

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

MEMÒRIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO - ARQUEOLÒGICA. X

JOAQUIM CARRERAS I ARTAU

MEMBRE DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

L'EPISTOLARI
D'ARNAU DE VILANOVA

BARCELONA

1950

L'EPISTOLARI
D'ARNAU DE VILANOVA

This One

SZZO-Y4E-6AD2

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

MEMÒRIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO - ARQUEOLÒGICA. X

JOAQUIM CARRERAS I ARTAU

MEMBRE DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

L'EPISTOLARI
D'ARNAU DE VILANOVA

BARCELONA

1950

AQUEST ESTUDI HA ESTAT EDITAT AMB LA COL·LABORACIÓ DEL
PATRONAT DE LA CULTURA CATALANA D'AMÈRICA

Publicat per acord de l'INSTITUT,
pres en sessió del 16 de novembre de 1949

És propietat de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

AL DOCTOR
EDUARD FONTSERÈ
PRESIDENT DE LA SECCIÓ DE CIÈNCIES DE L'INSTITUT
EN ELS SEUS VUITANTA ANYS
DEVOT HOMENATGE
J. C. I A.

Arnau de Vilanova fou un dels grans rodamons del seu segle. Sovintejà, tota la vida, les anades i vingudes per terres de València, Catalunya, Provença, Rosselló i el migdia de França, i així mateix per les d'Itàlia i Sicília: de jove, a tall d'estudiant en cerca dels millors mestres de la medicina; després, com a professional de fama requerit des d'indrets diversos i llunyans; finalment, a títol de propagandista d'un ideari espiritual i gestor d'espineses qüestions diplomàtiques. Amb la intervenció en els afers públics d'Europa, els dotze anys darrers de la seva vida, ço és, des de 1299, la febre viatgera d'Arnau atenyé el seu cim.

Aquests desplaçaments freqüents, alguns de llarga durada, i la necessitat de comunicar durant les seves absències amb els amics i familiars li exigiren una intensa activitat epistolar. Arnau de Vilanova fou, probablement, un dels homes del seu temps —si exceptuem les altes dignitats eclesiàstiques i civils— que escriví major nombre de lletres. En elles devia parlar dels afers que portava entre mans i demanar instruccions o recomanacions per a llur tràmit, o, al seu torn, encarregar la gestió d'assumptes propis i mitjançar, a requesta, en altres d'aliens. Hom pot conjecturar que algunes de les petites mercès pontificies i reials, atorgades amb llarguesa a Arnau o als seus amics i protegits «a precs» o «a instància» d'aquell —segons consta en diversos documents en mots explícits—, fossin sollicitades per lletra. Esmentaré, a tall d'exemples, els benifets concedits a amics d'Arnau per Benet XI, el privilegi d'altar portàtil i tria de confés atorgat per Climent V, les lletres de recomanació d'Arnau trameses en més d'una ocasió per Jaume II, les nombroses gestions ocasionades per la donació de la gabella de la sal a Burriana, les pagues de vestits, cavalls, diners i rendes a familiars i servents d'Arnau per ordres del rei, i d'altres de semblants.¹

La correspondència epistolar d'Arnau, si ens hagués arribat íntegra, aclariria molts episodis de la seva vida, avui encara incerts o enigmàtics. Sobretot, ens revelaria la seva autèntica fesomia espiritual, perquè pocs documents traeixen

1. Vegeu, en l'estudi del P. MARTÍ DE BARCELONA *Regesta de documents arnaldians coneguts* («Estudis Franciscans», 47 (1935), 261-300), els documents 1-4, 7, 11, 15, 23-25, 27, 28, 32-35, 46, 58-62, 64, 67, 70-74, 76, 79-80, 82, 86-87, 89, 101, 105, 108-111, 119 i 130.

millor que una lletra els replecs de l'ànima. Dissortadament, d'aquella copiosa correspondència, se'n conserva només una petita part. La gran majoria de les lletres d'Arnau és perduda, i de moltes no en podem trobar ni el rastre. D'altres, ben poques, en queda constància en les respostes o en documents posteriors que hi al·ludeixen. Així, en l'inventari dels béns nobles d'Arnau, que el marmessor R. Conesa dreçà ran de la seva mort, figuren «dos quaderns de lletres del Mestre en paper», sense comptar tres altres quaderns de lletres diverses i vuit peces més en paper, també amb lletres, que podrien ésser d'altri.² De les cartes creuades amb amics íntims i familiars, com el mateix Conesa o Pere de Montmeló o Bernat d'Acenuy o l'apotecari barceloní Pere Jutge, no en resta cap; si bé tenim notícia que entre els llibres d'Arnau hi havia, en morir, un quadern amb lletres del segon.³ També tenim notícia d'una lletra d'Arnau escrita, pel febrer o març de 1302, a l'ambaixador aragonès Guerau d'Albalat per tal d'anunciar-li el seu propòsit de posar-se en camí vers la cort del rei Jaume II.⁴ Sembla, així mateix, que, cap a mitjans de l'any 1304, Arnau de Vilanova escriví a fra Bernat Deliciós, un franciscà espiritual molt perseguit per la Inquisició, una lletra amb noves poc falagueres sobre la salut del Papa, la qual induí fra Bernat a profetitzar la seva mort imminent; d'on s'originà la llegenda que Benet XI havia estat emmetzinat per fra Bernat amb la complicitat d'Arnau.⁵ Aquest, llavors a Roma, havia estat requerit per fra Bernat perquè intercedís a favor seu prop del rei de França Felip *el Bell*. No sabem si Arnau escriví en aquella ocasió a Felip, prop de qui havia estat, uns anys abans, ambaixador, encarregat d'arranjar amistosament unes diferències polítiques entre ell i Jaume II. En tot cas, hi hagué una correspondència posterior entre Arnau de Vilanova i Felip *el Bell*, motivada pel famós afer del Temple, la qual és avui perduda;⁶ en sabem,

2. «Item duo quaterni epistolarum ipsius Magistri in papiro... Item tres quaterni in papiro diversarum epistolarum... Item .viii. pecie in papiro tanquam litere quasi duo folia...» (vegeu els núms. 41, 179 i 184 de l'*Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Vilanova*, publicat per R. CHABÀS, «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», IX (1903), 189-203).

3. «... Item quidam quaternus litere domini P. de Monte Melone...» (vegeu el núm. 182 de l'*Inventario* susdit). En canvi, contra el parer del P. Martí de Barcelona (*Regesta*, nota al doc. 98), no crec que sigui cap lletra l'«instrumentum de facto domini P. de Monte Molone...», registrat amb el núm. 192; sembla, més aviat, un document. Sobre la diferència entre lletres i documents, vegeu més endavant.

4. «... et quia idem magister michi alia die scripsit, quod versus regiam magestatem visitandam suum intendebat iter arripere...» (lletra de Guerau d'Albalat a Jaume II, de 18 de març de 1302, publicada per R. D'ALÒS-MONER, *Collecció de documents relatius a l'Arnau de Vilanova*, «Estudis Universitaris Catalans», VI (1912), 98).

5. P. MARTÍ DE BARCELONA, *Regesta...*, nota al doc. 77, basada en l'article de M. DMITREWSKI, *Fr. Bernard Délicieux, O. F. M. Sa lutte contre l'Inquisition*, etc., «Archivum Franciscanum Historicum», XVII (1924) (vegeu les pàgs. 206, 333, 458 i 464). Dmitrewski, però, no parla de cap lletra escrita per Arnau.

6. P. DIEPGEN, *Arnald von Villanova als Politiker und Laientheologe*, Berlin-Leipzig 1909; vegeu el cap. IV.

però, l'existència per la menció que se'n fa en la còpia autèntica d'una carta al papa, que Arnau trameté al rei d'Aragó el 19 de febrer de 1308.⁷ Felip *el Bell* havia demanat a Arnau que li exposés el seu parer sobre l'estat moral i religiós de la Cristiandat. Arnau contestà amb una extensa lletra, que no posseïm original; però el seu contingut fou reproduït en una altra de semblant al rei d'Aragó, que porta la mateixa data de la còpia susdita i degué ésser-li enviada juntament amb ella.⁸ Arnau sembla haver comunicat també per escrit amb Frederic III, rei de Sicília; aquesta correspondència és, així mateix, perduda. El seu germà gran, Jaume II de Catalunya-Aragó, li escriví des de Barcelona, l'onze de juny de 1309, una lletra per anunciar-li que Arnau de Vilanova li donaria a conèixer, de viva veu i per escrit, la seva política general en els afers de la Cristiandat i, concretament, els seus projectes de croada contra els sarraïns.⁹ Aquesta informació escrita d'Arnau podria ésser la que, en còpia autògrafa, Frederic III trameté al seu germà juntament amb la lletra de 25 de novembre de 1310.¹⁰

La correspondència amb el rei Jaume II és, sense cap dubte, la més important que sostingué Arnau, alhora súbdit, domèstic, conseller, metge i ambaixador seu. Coneixem algunes de les lletres trameses per Arnau al seu rei, i les estudiaré més endavant; però són més les perdudes que no les conservades. De cinc de les lletres perdudes en podem refer, ja que no el text literal, almenys el contingut. Des de Paris, poc abans del 18 d'octubre de 1299, durant la seva primera ambaixada prop de Felip *el Bell*, Arnau de Vilanova escriví a Jaume II una lletra per donar-li compte que el rei de França l'havia acollit benèvolament i amb ganes de resoldre els tres afers de la regulació de la Vall d'Aran, l'incursió en el comtat de Pallars i les vexacions als mercaders ocorregudes a Aigües Mortes, per a la qual cosa havia nomenat una comissió de tres personalitats, que cita, i havia fixat el lloc de la reunió amb els comissionats catalans.¹¹ De dues

7. «Transumptum litere directe ad summum pontificem post responsiones ad regem Francie» (publicada per H. FINKE, *Papstum und Untergang des Templeordens*, II, Münster 1907, pàgs. 93-94).

8. Parlaré més endavant d'aquesta lletra.

9. «Super praemissis autem omnibus et singulis praescriptis M. Arnoldus viva voce ac scriptis suis de intentione ac nostro proposito... clarius informabit...» (publicada per M. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, 2.ª ed., vol. III, Madrid 1918, pàgina LXXXIII; ed. nacional de les obres completes, vol. VII, Madrid 1948, pàg. 259).

10. «... trametem-vos sotç nostre segel lo translal del enformament, que ns a donat ara en aquesta venguda... escrit de nostra mà...» (publicada per FINKE, *Nachträge und Ergänzungen zu den Acta Aragonensia*, «Spanische Forschungen der Görresgesellschaft», IV (1933), 459).

11. La lletra d'Arnau és al·ludida pel rei en les dues lletres trameses des de Calatayud, el 18 d'octubre de 1299, al mateix Arnau i a Felip *el Bell*. La primera comença així: «Percepto ex continencia litterarum nobis per vos missarum quod...» I la segona diu: «... Ceterum quia tam ex eiusdem responsive tenore quam ex notificatione potissimum *litteratorie* nobis facta per magistrum Arnaldum de Villanova, dilectum phisicum, consiliarium et familiarem nostrum, nuper per nos ad presenciam regiam destinatum, percepimus...» (publicades pel P. MARTÍ DE BARCELONA, *Nous documents per a la biografia d'Arnau de Vilanova*, «Miscel·lània Finke», Barcelona 1935, pàgs. 92-93).

altres lletres d'Arnau al rei, Pere de Montmeló en fou el missatger: en la primera, escrita a Avinyó a la primeria de 1306, donava compte d'algunes gestions comanades i realitzades a la cúria pontificia, concretament prop del bisbe de Durham Antoni de Beck, per a obtenir l'ajuda als projectes de croada contra els sarraïns;¹² en la segona, cap al novembre de 1307, Arnau trametia al rei unes propostes referents al mateix assumpte.¹³ Una altra lletra d'Arnau de Vilanova fou lliurada a Jaume II per un monjo del monestir grec de Sant Atanasi, al Mont Athos, el qual, en companyia d'un segon monjo, s'havia entrevistat al migdia de França amb Arnau per a demanar-li que intercedís prop del rei per tal que els almogàvers no els molestessin; el rei expedí una ordre en aquest sentit, que el monjos s'endugueren, i des de València, a primer de juliol de 1308, ho féu saber a Arnau.¹⁴ Al final de la seva vida, caigut en desgràcia, Arnau testimonia encara a Jaume II en dues lletres, la primera avui perduda,¹⁵ el seu afecte, privilegi que Déu li donà i del qual ningú no pot despullar-lo. D'una sisena lletra perduda d'Arnau a Jaume II, escrita cap a l'estiu de 1309, en sabem l'existència, però n'ignorem el contingut.¹⁶ Prescindeixo aquí, per no encaixar en el marc d'aquest estudi, de les lletres escrites per Jaume II o adreçades a ell, de què Arnau fou, només, portador; n'hi ha prou amb resseguir els documents referents a Arnau que Finke publicà en els *Acta Aragonensia*, per a trobar-hi notícies concretes que, en ocasions diverses, Jaume II confià a Arnau lletres per a Felip *el Bell*, Climent V i Frederic de Sicília, així com que els dos darrers i el cardenal Jaume Colonna confiaren a Arnau sengles lletres per a ésser lliurades a Jaume II.

Adhuc si prescindim de les moltes peces perdudes, coneixem avui un nom-

12. El rei la menciona en la seva resposta, del febrer del mateix any: «... litteram vestram recepimus transmissam per fidelem nostrum P. de Montemolone, mercatorem et civem Barchinonensem super hiis inter alia, que... Antonio Dunelmensi episcopo commissimus referenda...» (publicada per FINKE, *Acta Aragonensia*, II, Berlín-Leipzig 1908, pàgs. 874-5).

13. El rei la cita en la seva resposta des de Terol, a 18 de novembre: «... Videmus litteram, quam nobis misistis per fidelem nostrum Petrum de Montemolone... et diligenter intellectis hiis, que retulit dictus Petrus... ac etiam inspectis capitulis, que atulit nobis...» (publicada per FINKE, *ibid.*, pàgs. 875-6).

14. «... litteram vestram recepimus, iuxta quam, quia credentia vestra est, quod esset Altissimo gratum, si gentes nostras in partibus Romanie degentes ne monachis monasterii Sancti Athanasii in Monte Sancto de habitacionibus Romanie inferrent molestias compesceremus...» (publicada per A. RUBÍO I LLUCH, *Documents per la història de la cultura catalana mig-aval*, I, Barcelona 1908, pàg. 45; i FINKE, *ibid.*, pàgs. 876-7).

15. Arnau la recorda en la segona lletra, tramesa des de Messina el 9 de gener de 1311: «... Scripssi vobis alias, si recolitis, quod nullo modo poteritis michi auferre vel proybere, quin diligam vos, quia privilegium libere diligendi, quemcumque voluero, sic michi dedit altissimus, quod nullus inde potest me spoliare...» (publicada per FINKE, *ibid.*, pàgs. 701-2).

16. Arnau la menciona en la lletra a la reina Blanca a propòsit de les negociacions amb el rei Robert de Nàpols, que estudiaré més endavant, en els següents termes: «... Encara-us prec, que ligats diligentment la letra, que yo tramet al seynor rey...» (sobre aquesta lletra a la reina, vegeu, més endavant, la nota 59 i el text corresponent).

bre prou important de les lletres d'Arnau —vora la trentena—, perquè valgui la pena d'emprendre un estudi especial d'aquest aspecte de la seva producció literària. A fi de delimitar-lo amb precisió, distingiré les *lletres* dels *tractats* i dels *documents*. Arnau ens ha deixat escrits de les tres menes; és fàcil, però, destriar-los per llurs característiques. El tractat es defineix, més que per les seves llargues dimensions, per la seva substància doctrinal i pel caràcter objectiu, en tant que les lletres i els documents són gairebé sempre curts i prenen un aire personal inconfusible. Més difícil és la distinció entre documents i lletres, uns i altres abundosos en l'herència literària d'Arnau. Al meu entendre, el tret diferencial radica en què la lletra és tramesa a distància, mentre el document és formalitzat —redactat, llegit o lliurat— a presència del destinatari. Les apel·lacions d'Arnau a Bonifaci VIII i a Felip *el Bell* en l'afer de la Sorbona, l'opuscle *Reverendissime...* presentat a Avinyó a Benet XI, les Protestes de Perusa i de Bordeus, les diverses Denúncies de Girona i de Marsella, les Confessions de Lleida i de Barcelona, les Lliçons de Narbona, d'Almeria i de Catània, poso per exemples, són documents. El document té el valor d'un acte públic, que pren sovint forma notarial; Arnau l'emprà amb freqüència, en gest de defensa o d'atac, durant les persecucions i polèmiques en què es trobà implicat els darrers dotze anys de la seva vida. La lletra, en canvi, és més íntima i predominantment informativa, encara que Arnau se'n serveixi a voltes per a divulgació i propaganda del seu ideari.

Les lletres d'Arnau, el mateix que els tractats, poden ésser repartides, per raó de llur contingut, en dos grups: el de les mèdiques o científiques i el de les religioses o espirituals. El primer és el menys nodrit, però és el que planteja més arduos problemes crítics. El segon interessa, sobretot, per al coneixement de la vida d'Arnau; i ambdós, per a l'establiment de les doctrines. Els estudiaré ara en aquest ordre.

Entre les lletres mèdiques i científiques esmentaré, en primer lloc, les que serveixen per a la tramesa i oferiment d'un tractat. No és fàcil destriar-les de les simples dedicatòries, com la que precedeix al *De considerationibus operis medicinae*, dedicat al metge de Colònia Grosseynus, o al *Liber de vinis*, ofert a un rei, tal volta Robert de Nàpols.¹⁷ La dedicatòria del tractat *Contra calculum* al pontífex, probablement Benet XI,¹⁸ pot ésser ja considerada com una lletra, perquè Arnau hi expressa l'alegria d'haver-lo curat del càlcul renal i alhora el desig d'ésser útil a ell, als prínceps de l'Església i als altres fidels cristians amb la seva obra.¹⁹ Una lletra-dedicatòria típica és l'adreçada per Arnau al rei

17. Ambdues estan incloses en les col·leccions impreses d'obres mèdiques d'Arnau, en el 9.^è i 37.^è llocs.

18. HAURÉAU, *Arnauld de Villeneuve*, «Histoire littéraire de la France», vol. XXVIII; al núm. LV. En canvi, Finke i Diegpen l'identifiquen amb Bonifaci VIII.

19. «... idem summus pontifex iam dei gratia absolutus ab obcessu calculosi languoris

Robert en ocasió d'oferir-li el *De conservanda iuventute et retardanda senectute*.²⁰ En ella glossa la idea que un bon rei és la salut del seu poble, i el perllongament de la seva vida n'augmenta el benestar; i, encara que la vida i la mort Déu la té, segons curs de natura l'home pot ajudar a la conservació d'aquella per art de medicina. Portat de la devoció i amor a Robert, Arnau, que es dona l'apel·latiu de «servent inútil, mancat de doctrina i pràctic rústec», compon el present opuscle amb les engrunes de la seva ciència i li tramet per a solaç.²¹ Amb aquesta obra tardana d'Arnau²² sembla relacionar-se, pel seu contingut, el *Regimen senum et seniorum*, que hom li atribueix explícitament en un recull d'obres mèdiques reproduït a Lió, el 1517. L'autor del recull, Fèlix Baligault, l'havia donat per primera vegada a la impremta uns anys abans,²³ i hi havia inclòs uns tractats d'Arnau, a continuació dels quals posà el susdit, sense atribució explícita. No menciono ara el *Regimen senum et seniorum* perquè coincideixi amb el *De conservanda iuventute et retardanda senectute* en l'assumpte, sinó perquè en alguns manuscrits és titulat *Epistola de accidentibus senectutis ad Innocentium IV*.²⁴ Sembla, doncs, que trobéssim aquí una altra lletra científica d'Arnau. El text comença, realment, amb una lletra-dedicatòria a un pontífex. Resulta, però, que Innocenci IV morí el 1254, data en què Arnau, joveníssim, no havia après encara les beceroles de la medicina. Una senzilla recerca permet descobrir que el *Regimen senum et seniorum* és un apòcrif arnaldià que, sota el seu fals títol, amaga el tractat *De retardandis senectutis accidentibus et de sensibus conservandis* del franciscà anglès Roger Bacon, dedicat pel seu autor al papa Innocenci IV amb una lletra preliminar.²⁵

Amb una altra lletra-dedicatòria Arnau ha tramès al rei Jaume II el tractat d'alquímia *Perfectum magisterium et gaudium*, que li és així mateix atribuït en la col·lecció de les seves obres mèdiques. Fa uns trenta anys, Ludovico Frati²⁶ descobrí que el *Perfectum magisterium* existia ja en el segle XII, en text

renum...» (cito per l'edició de les obres mèdiques d'Arnau, del 1520, a Lió; vegeu la pàgina 305).

20. Impresa a la mateixa edició, pàg. 86. N'existeix una versió anglesa feta per Jonas Drummond en 1544 i publicada en 1912, i una altra d'italiana publicada a Venècia en 1550.

21. «... Quia boni vita regis salus est populi et longitudo dierum eius augmentatio regni fore dignoscitur... Ego licet servus inutilis, homo silvester, theoreticus ignotus et practicus rusticanus... presentem libellum... ad regie exercitationis solatium duxi vestris conspectibus transmittendum...»

22. El rei Robert començà a regnar el 1309, ço és, dos anys abans de morir Arnau.

23. Sense indicació de data ni de lloc (vegeu el *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, número 2533).

24. Vegeu HAURÉAU, ob. cit., núm. LXXIII.

25. La confrontació dels textos baconià i arnaldià m'ha estat facilitada per la dissertació de la Dra. ELSE FÖRSTER, *Roger's Bacon De retardandis... und Arnald von Villanova's De conservanda...*, Leipzig 1924.

26. L. FRATI, *Guglielmo Arcivescovo di Rouen ed Arnaldo da Villanova*, «Archivum Romanicum», V (1921), 260-3.

francès, i que Arnau de Vilanova l'arranjà i el posà en llatí. Al rei Jaume II Arnau hauria dedicat, doncs, la versió llatina, prologada amb una lletra d'un gran interès des del punt de vista biogràfic, tant més que ha romàs fins ara inèdita.²⁷ Amb aire magistral, i alhora fantasiós, Arnau conta al rei com fou iniciat en la ciència hermètica i li exposa els seus principis. Diu que, després d'haver estudiat durant vint anys els llibres dels filòsofs antics, sense comprendre'ls, trobà a França un home destre, qui també els havia llegit sense cap fruit. Convençuts ambdós que els antics no escriviren debades, decidiren recomençar llurs lectures. En reprendre-les Arnau per a cercar-hi les veritats amagades, l'Esperit Sant l'il·luminà i, en premi a la seva paciència, li'n mostrà els grans secrets. Ell vol ara mostrar-los al rei, però no a la multitud, que no n'és digna. Si per l'ensenyament d'Aristòtil Alexandre conquerí un vast imperi, el rei de Catalunya-Aragó esdevindrà, per virtut d'aquest llibre, superior als altres reis en la guerra i en la pau. La lletra continua amb l'exposició dels principis fonamentals de l'alquímia, que Arnau coneix per la ciència d'Hermes i la il·luminació del Paraclet, i acaba amb la ofrena de la pedra filosofal.

Ultra les lletres-dedicatòries d'obres mèdiques, que són peces autònomes i anteposades, es conserven d'Arnau tres altres lletres, que són, elles mateixes, veritables tractats sense cap referència personal, si prescindim del nom del destinatari afegit al títol. Molt coneguda és l'*Epistola super alchymia*, dedicada també a Robert d'Anjou, rei de Nàpols, la qual conté un breu resum de la doctrina alquimista d'Arnau, ço és, un estudi dels principis elementals de tots els cossos i la fórmula de llur composició per a obtenir la pedra filosofal.²⁸ Major divulgació obtingué encara l'*Epistola de sanguine humano*, tramesa a un mestre Jaume de Toledo,²⁹ que revela la fórmula d'un elixir vital —distint de l'elixir cercat pels alquimistes—, capaç de rejuvenir momentàniament els vells i àdhuc de retornar un moribund a la vida, almenys durant una hora, perquè entretant pugui confessar i ordenar el seu testament. L'autor diu haver ressuscitat amb l'elixir vital un comte Faustí i d'altres. L'atribució d'aquesta lletra planteja greus problemes crítics. Un metge toledà coetani d'Arnau, de nom Jaume, és desconegut. Hom podria identificar el destinatari amb el metge anglès cistercenc Joan de Toledo, bisbe-cardenal de Porto, que residí durant més de quaranta anys a la cúria romana.³⁰ Però Joan de Toledo morí a Lió el 1275, quan

27. Vegeu-ne la notícia en HAURÉAU, *op. cit.*, núm. LI, que n'ha assenyalat diversos manuscrits i n'ha publicat un fragment.

28. Inclosa també en la col·lecció d'obres mèdiques d'Arnau. N'existeix una versió italiana de Nazari, impressa en el segle XVI, i una altra francesa d'inèdita.

29. Se'n coneixen molts manuscrits. No fou inclosa en la col·lecció de les obres mèdiques d'Arnau, però sí en diversos reculls, com els publicats a Basilea en 1561, 1572 i 1597. Fou traduïda a l'italià, al francès i a l'anglès.

30. H. GRAUERT, *Meister Johann von Toledo*, «Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften», München 1901, pàgs. 116-7.

Arnau no arribava encara a la quarantena d'anys, i aquesta data no compagina amb la manifestació de l'autor, al principi de la lletra susdita, que la proximitat de la vellesa el decideix a revelar el seu secret a l'amic, després de diferir-ho durant llarg temps.³¹ Per altra banda existeix una contradicció doctrinal entre aquesta lletra, que proposa extreure l'elixir vital de la sang d'un home jove i sà, i les obres alquímiques indubtables d'Arnau, on la pedra filosofal és cercada sempre per transformació de matèries inorgàniques, com el mercuri, el coure, el plom, la plata o l'or, mai a base de matèries orgàniques, com la sang, l'orina, els cabells, etc.³² Hi ha, doncs, prou motius per a dubtar de l'autenticitat de la *Epistola de sanguine humano*, mentre una investigació acurada no l'estableixi sobre fonaments sòlids. Finalment, alguns manuscrits contenen una lletra tramesa per Arnau a un papa, que comença amb uns mots d'adreça i la frase: «*Mutatio dextere Dei excelsi*».³³ Tracta així mateix d'alquímia i demostra una tesi ben cara a Arnau, ço és, que tots els metalls procedeixen d'una substància comuna i es diferencien només per trets accidentals; d'on resulta la possibilitat de la pedra filosofal, de què l'autor dóna la recepta. Hi abunden les referències a la saviesa dels antics i els paral·lels amb els processos de l'organisme humà. Aquesta lletra, encara que Hauréau la posa entre els escrits inèdits d'Arnau, ha estat impresa fragmentàriament en diversos reculls d'obres d'alquímia.³⁴ Segons Finke, el destinatari és el papa Bonifaci VIII, que s'interessà vivament per les experiències d'alquímia d'Arnau.³⁵ Però Diepgen, després d'un examen consciencios del manuscrit de Viena, ha expressat alguns dubtes sobre la seva autenticitat.³⁶

La simpatia amb què Bonifaci VIII acollí les experiències d'Arnau, motivà que figurés falsament com a destinatari d'altres escrits d'alquímia, posteriors a la seva mort. Als esmentats per Finke i Diepgen crec poder afegir l'*Epistola super arte solis et lunae*, d'assumpte astrològic, un manuscrit de la qual assenyalà M. Menéndez Pelayo en el còdex llatí 324 de la Biblioteca de Sant Marc a Venècia.³⁷ Encara que a l'incipit es fa constar que la lletra fou «*missa a Rainaldo de Villanova papae Bonifacio*», els indicis són que es tracta d'un apòcrif, que no té res a veure amb Arnau. Així mateix sembla sospitosa d'inautenticitat l'*Epistola ad Ricardum, episcopum Cantuariensem*, que conté una curiosa

31. «... quamquam diu distulerim, tamen iam senio appropinquante...»

32. P. DIEPGEN, *Studien zu Arnald von Villanova (III. Arnald und die Alchemie)*, «Archiv für Geschichte der Medizin», III (1910), 392-3.

33. Els manuscrits són tres: el 5509 de Viena, el 915 del Trinity College a Cambridge i el 274 de Cambrai. L'incipit veritable sembla ésser: «*Imitatio dextere Dei excelsi...*»

34. Vegeu HAURÉAU, *op. cit.*, pàg. 126. Però a la pàg. 90, al núm. LXV, registra la mateixa obra, sota el títol diferent *Practica mag. Arnaldi de Villanova*, entre les impreses.

35. H. FINKE, *Aus den Tagen Bonifaz' VIII.*, Münster 1902; vegeu l'article «Arnald von Villanova als Leibarzt und Alchimist Bonifaz' VIII.», i sobretot la pàg. 208.

36. *Arnald und die Alchemie*, ja citat, pàg. 379.

37. *Heterodoxos*, 2.ª ed. cit., III, 193, nota; ed. nacional de les obres completes, II (1947), 261, nota.

descripció i una lloança de l'alzina i per això és titulada a voltes *De quercu o De laudibus et virtute quercus*. Cap bisbe Ricard no ocupà la seu de Canterbury durant la segona meitat del segle XIII i els primers anys del XIV. El més probable és, doncs, que es tracti d'un altre apòcrif, malgrat que els diversos manuscrits coneguts l'atribueixen unànimement a Arnau de Vilanova.³⁸

Passo a estudiar les lletres religioses d'Arnau, de les quals en una ocasió anterior ja vaig dreçar la llista.³⁹ La tasca es presenta d'ara endavant força més planera, perquè el text de la majoria d'aquelles s'ha conservat en el manuscrit 3824 de la Biblioteca Vaticana o en documents reials de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, indubtablement autèntics. Rubió i Lluch, Finke, Diepgen i altres erudits en publicaren algunes; jo n'he publicat recentment d'altres⁴⁰ i n'inserto ara, en apèndix, una que restava inèdita. Adhuc, si acceptéssim les insinuacions de Finke, quatre dels documents esmentats serien lletres autògrafes d'Arnau.⁴¹ Però aquesta afirmació queda descartada en llur comparació amb altres documents de la cancelleria aragonesa, demostrativa que uns i altres són copiats per mà dels escriptors reials.⁴²

També, dins d'aquest grup, examinaré, en primer lloc, les lletres per a trama i ofrena d'algun tractat, de què Arnau expedí, al menys, dues tandes. La més copiosa consta de dotze peces, enviades des d'Itàlia a intervals entre la tardor de 1301 i l'estiu de 1302, i serví per a acompanyar sengles exemplars del *De cymbalis Ecclesiae*,⁴³ un tractat apocalíptic finit per Arnau a la residència pontifícia de Sculcola l'estiu de 1301, que ve a ésser una rèplica a les dificultats oposades pels teòlegs de la Sorbona a les seves doctrines del *De adventu Antichristi*. Arnau conta haver-lo escrit per inspiració divina; quan fou enllestit, n'envià un primer exemplar al papa, que li n'acusà rebut, la qual cosa equivalia a una aprovació tàcita. Així mateix, per manera miraculosa, li fou inspirat que difongués l'obra per tot el món cristià i li foren indicades les comunitats i les perso-

38. Vegeu HAURÉAU, *op. cit.*, núm. cix, d'on trec les meves notícies.

39. *Les obres teològiques d'Arnau de Vilanova*, «Homenatge a A. Rubió i Lluch» (Barcelona 1936), II, 217-231.

40. *Del epistolario espiritual de Arnaldo de Vilanova*, «Estudios Franciscanos», XLIX (1948), 391-406. Les precedeix un ample estudi de conjunt i de detall (*ibid.*, 79-94), que reproduiré aquí en extret.

41. Són els que en la meua llista porten els nùms. 58, 59, 60 i 62, i foren publicats per FINKE a *Papstum und Untergang des Templeordens*, II, 93-98, i a *Acta Aragonensia*, II, 692-3 i 701-2.

42. MIQUEL BATLLORI, S. I., notícia preliminar a ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, volum I: *Escrips religiosos* (Barcelona 1947); vegeu les pàgs. 87-88 («Els Nostres Clàssics», LIII-LIV).

43. No del *De adventu Antichristi*, com vaig consignar erròniament en la meua llista per influència de HAURÉAU, *op. cit.*, pàg. 124, i, sobretot, del P. POU I MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)* (Vic 1930), 48-50. Cf. P. MARTÍ DE BARCELONA, *Regesta...*, docs. 49-53.

nes a qui devia enviar-lo.⁴⁴ El recull de les dotze cartes fou inclòs per Arnau, amb el títol *Tractatus epistolarum*, en la col·lecció dels seus escrits espirituals que, ran de la Pentecosta del 1305, sotmeté a la censura de la Santa Seu. Els destinataris són els següents, per l'ordre de les lletres en el recull: els Predicadors de París i de Montpeller, els framenors dels mateixos llocs, els canonges regulars de Sant Víctor de París, els cistercencs de Valmagne, els bisbes d'Aux, de Bordeus, de València, d'Embrun i d'Auxerre i els reis de Catalunya-Aragó i de França. La darrera lletra és datada a Gènova, el 17 de novembre de 1301; les altres onze —car la lletra als bisbes d'Aux i de Bordeus és una sola— manquen d'indicacions de lloc i data. El contingut i la llargària són diferents en totes; n'hi ha de breus i d'altres de força extenses.

Aquestes lletres projecten moltes clarícies sobre el caràcter d'Arnau de Vinova i àdhuc posseeixen un cert valor doctrinal; no sense raó foren agrupades en un «tractat». Hi ha un fons comú a totes elles, integrat per uns quants tòpics, que podrien ésser resumits en els següents aproximats termes: els teòlegs de París, ensuperbits i fatus —*gigantes* els diu irònicament a cada pas—, rebutjaren les profecies del *De adventu Antichristi*, per creure-les muntades en l'aire; en especial, no compregueren la *terribilitas* dels temps apocalíptics ni l'exegesi de sant Agustí, que Arnau hi exposà. Per a confondre'ls, l'Esperit Sant, que bufa on vol, ha escollit un home insignificant —un «cuc» arriba a dir—, a qui ha donat visions molt altes i secretes amb l'encàrrec d'anunciar-les arreu del món cristià. A aquest pregoner de les veritats divines, mentre morava en un palau del papa, li fou inspirat miraculosament un opuscle, en el qual les objeccions dels teòlegs són abatudes i aquelles veritats resten demostrades. Arnau n'ofereix una còpia a cadascun de llurs destinataris sovint amb invocacions al ministeri —docent, pastoral, exemplar, etc.—, que li correspon dins de l'Església. Sobre aquesta trama doctrinal bàsica Arnau desplega, a l'ocasió, un cert nombre d'altres idees relacionades amb el tema principal o amb la comunitat o persona a qui s'adreça.

En ocasió de publicar les dotze lletres, les he analitzat una per una; com que la reproducció d'aquesta anàlisi allargaria massa el meu estudi, em cenyiré a parlar de les més importants. Potser cap no guanya en interès a la primera, adreçada als predicadors de París, que representa un gros esforç d'Arnau per enfrontar l'Orde amb els teòlegs seculars. Comença amb l'evocació dels lligams

44. En l'opuscle *Reverendissime...*, adreçat a Benet XI, Arnau ho conta en els següents termes: «Cum cogitaret, quare fuit ei ostensum, quod scriberet quinquaginta, cognovit per hoc dominum velle, quod multiplicaret transsumpta editionis, et ita fecit. Set cum dubitaret, quibus deberet communicare vel mittere, postmodum mirabili et stupendo modo tam quo ad lumen scribendi quam quo ad preceptum exsequendi, ostensum est et iniunctum ei, quod scriberet XII epistolas, quibus opus ferretur per orbem. Et infra annum stupenda celeritate multiplicatum est opus atque diffusum per omnium catholicorum provincias...» (publicat per FINKE, *Aus den Tagen Bonifaz' VIII.*, pàg. CLXXXI).

contrets amb ella des de la infantesa, en què hi rebé la seva formació, incrementats en anys posteriors, i segueix un elogi exaltat de l'Orde i del seu fundador. Anomena a la primera «imatge de l'anyell celestial», li atribueix un origen sobrenatural i tota mena de virtuts en una llarga enumeració, l'identifica amb la Jerusalem celestial i la compara amb l'àngel anunciador del Fill de l'Home que, segons Jeremies, ha de dominar las gents i els regnes. Per la veu dels predicadors la veritat del Crist és escampada en totes les direccions de la terra i àdhuc s'imposa sobre els pobles orientals. Sant Domènec és comparat amb Jeremies; en descriu, ademés, les qualitats excel·lents i li diu «astre del cel» i «sol permanent». L'afecte pregon a la seva mare espiritual decideix ara Arnau a trametre-li el seu opuscle, per a prevenir-la contra els atacs dels teòlegs. Recorda que Déu va suscitar l'Orde perquè ensenyés la veritat evangèlica oblidada pels mestres universitaris.⁴⁵ S'acosta el temps en què la teologia secular serà anorreada i substituïda per una nova milícia; cal que l'Orde no desdigni, ans concentri tot l'esforç en l'estudi de les Escriptures, sens restar indiferent o en silenci davant les seves profecies de la pròxima fi del món. Veus aquí un pàllid extret d'aquesta lletra, que per la seva exaltació contrasta amb els atacs i els insults contra els dominics, llençats per Arnau més endavant.

En comparació, les altres cinc lletres a comunitats resulten minses. La trama als dominics de Montpeller complementa, en alguns aspectes, l'anterior, perquè posa en guàrdia contra els perills de la raó humana lliurada a les soles forces naturals —és a dir, la filosofia escolàstica— i alhora contra el fariseisme d'una exegesi bíblica només literal. En canvi, les dues lletres als framenors recalquen la necessitat i l'oportunitat de les revelacions sobrenaturals. La lletra als victorins recorda, en tons elevats, la noble tradició de la comunitat en els estudis teològics i el seu constant apartament dels estudis profans. En fi, la lletra als cistercencs de Valmagne, prop de Montpeller, eleva la pensa als tresors inesgotables de la sapiència divina, de la qual Arnau en el seu opuscle ofereix unes «margaridoies» collides de fresc.

Entre les lletres als bisbes, cal així mateix destacar la primera, adreçada a dues personalitats eminents de l'Església, que regien dues seus veïnes: la d'Aux i la de Bordeus, aquesta sufragània d'aquella. El primer era Amanevus, que vorejava ja els quaranta anys d'episcopat i des de 1263 pertanyia al col·legi cardenalici. El segon era el famós Bertran de Got, futur papa Climent V, que havia d'esdevenir amb el temps el més decidit protector d'Arnau. Amb aquesta identificació queda confirmada documentalment la sospita que l'amistat entre ambdós era força anterior a l'elevació d'aquell al soli pontifici. La lletra, llarga i densa de doctrina, és en tons grandiloqüents. Comença ponderant l'excel·

45. «Mementote vero, carissimi patres mei, quod, si veritas evangelica regnasset in cuneo secularium magistrorum, non itaque suscitasset deus ordinis doctoratum...»

lència dels prelats dins de l'Església i el prestigi de les dues personalitats a qui escriu. Mostra tot seguit la conveniència que, per a dirigir rectament els fidels, els bisbes escrutin els secrets de la sapiència divina, en especial els senyals i els temps dels esdeveniments futurs. Amb abundància de textos bíblics, defensa la veritat de les visions profètiques, que atribueix a inspiració divina. Repeteix la profecia de la vinguda imminent de l'Anticrist, de la qual acompanya una extensa justificació basada en cites del Nou Testament i en l'estat de corrupció a què ha arribat la comunitat cristiana. Els senyals de la pròxima fi del món són tants, al seu entendre, que, ja no per profecia, sinó àdhuc per raó natural hom la pot conjeturar. Recorda llavors la seva topada amb els teòlegs de París per l'anunci que féu de l'Anticrist, i les repercussions de l'assumpte dins del col·legi cardenalici fins el seu plantejament davant del papa. Després de desfogar-se amb els adversaris en el seu llenguatge habitual, acaba amb l'ofrena de l'opuscle, en el qual, segons diu, demostra que aquelles veritats ja foren ensenyades per homes sants i cèlebres coetanis i pretèrits.

També els bisbes d'Embrun i d'Auxerre, a qui van dirigides altres dues cartes, eren grans personatges, simpatitzants d'Arnau, amb qui els unia un vincle anterior de tracte i amistat. El primer era Guillem de Mandagot, notari apostòlic. El segon era Pere de Mornay, bisbe d'Orleans fins a 1296; Arnau li recorda ara la seva vocació providencial a l'episcopat i llur coneixença no menys providencial, que a les primeres converses descobrí una mútua compenetració d'idees i sentiments. A diferència de les esmentades, la lletra al bisbe de València —ho era llavors Ramon Despont— obeeix a les circumstàncies d'ésser la terra nadiua d'Arnau i el lloc de la seva incardinació eclesiàstica. En la lletra no hi afluïx; es limita a recomenar al seu jerarca que alterni l'exercici de la contemplació amb els afers de govern i a pregar-li que difongui l'opuscle a la diòcesi, sobretot entre els sacerdots.

La lletra al rei de Catalunya-Aragó, la més curta de totes, comença amb una referència a les idees espirituals de Jaume II, a qui ofereix un exemplar del llibre, curosament confeccionat en atenció a la seva alta jerarquia, i fineix amb el prec que el faci posar en el lloc adient a l'Estudi de Lleida, recentment fundat.⁴⁶ Havia transcorregut just un any de la seva inauguració; la menció d'Arnau és, doncs, de les més antigues. Finalment, la lletra a Felip *el Bell* contrasta, per la manera de dirigir-se al rei, amb les altres. Arnau hi abandona els tons comminatoris que li són habituals i així mateix deixa d'allegar el caràcter inspirat del seu escrit i les vision divines que li donaren origen. Comença per desenvolupar-hi la idea de la Ciutat de Déu com a una comunitat vivent, de la qual França forma part tant pels seus membres com pel seu cap. Tot seguit posa

46. «... poni faciatis exemplar in statione novi ac generalis studii, videlicet ylerdensis...»

de relleu la tradició cristiana de la casa reial francesa i els antecedents personals del rei Felip, de qui lloa les altes qualitats. A la fi, en termes de gran humilitat demana permís per a oferir-li l'opuscle, on el seu esperit trobarà solaç amb la probable notícia de molts esdeveniments futurs que la ment humana estableix per conjectura.⁴⁷

El nou tractat apocalíptic d'Arnau, que seguí el *De cymbalis Ecclesiae*, ço és, la *Philosophia catholica et divina*, escrit a l'estiu de 1302 i dedicat al col·legi cardenalici, fou també tramès a Bonifaci VIII i al propi col·legi amb dues lletres datades a Niça el 29 d'agost.⁴⁸ La lletra al papa és la primera —diu— que s'atreveix a escriure-li. Després d'una salutació molt cerimoniosa i d'unes grans protestes d'amor i fidelitat a la seva persona, per la qual ha patit i segueix disposat a patir persecucions, conta la gènesi del tractat, que, com l'anterior, li fou inspirat en una visió, mentre vagava en soledat dins d'una capella amb el pensament posat en el papa. Ara, ja finit, li'n tramet un exemplar, signat i segellat, i l'amonesta de part de Déu que s'apressi a executar les mesures, pertocants a ell mateix i al poble cristià, que hi són indicades. Amb aquest motiu, Arnau fa una breu història de les seves relacions amb Bonifaci VIII. Li recorda el primer contacte, ran de l'apellació contra la Sorbona, que li adreçà, no en cerca de cap avantatge material, sinó per zel de la veritat evangèlica. El papa, seduït pels teòlegs,⁴⁹ el rebé llavors durament; Déu ho permeté així per confondre la supèrbia dels falsos doctors i que la seva veritat resplandís millor. Al segon encontre, l'Altíssim operà impensadament en el seu ànim una reacció a favor d'Arnau. Ara es val d'ell, el seu metge i domèstic, per a advertir-lo per tercera vegada.⁵⁰ Prova l'origen diví del seu escrit amb els dos arguments següents: només conté la veritat evangèlica, i Déu l'ha revelat a un home casat, d'ofici vil i d'origen més vil encara, per abatre les tres supèrbies dominants del món. Dels molts secrets que Déu li ha revelat, reserva els més grossos per a quan els hi pugui dir de paraula. En nom del Crist el conjura que divulgui el tractat i emprengui la reforma de l'Església. Si l'obeeix, obtindrà un gran triomf; altrament, Déu el castigarà amb deposició, exili, negació de sepultura i profanació del seu cadàver. Acaba amb una petició de salconduit per a seguretat de la seva persona contra els paranys dels enemics. La lletra al Sacre Col·legi abunda en els mateixos conceptes. Recorda que a París el titllaren de blasfem, per haver-se entremès a par-

47. «... et quia de futuris habere noticiam mens humana laborat... quoddam opusculum tanquam exennium pauperis... quod... in sacro pontificis... palatio... manavit, in quo multa futurorum probabilis noticia traditur, et gigantum ignorantia panditur, regali plenitudini ad legendum aliquando in solacium per ministerium offero presentium litterarum...»

48. Publicades per FINKE, *Aus den Tagen...*, pàgs. CLX-CLXIII, i RUBIÓ I LLUCH, *Documenta...*, I, 29-32.

49. «... Tu vero, cuius innocentiam drachones et colubri seduxerunt...»

50. «... nunc vero per domesticum tuum ac devotissimum tercio scribit tibi...». A Finke i Rubió se'ls escapà el mot *tercio* en la lectura del manuscrit.

lar de la veritat evangèlica sense ésser teòleg. Però l'Esperit bufa on vol, i ara l'ha triat a ell, precisament per la seva vilesa, per tal que les veritats divines resplandeixin arreu del món cristià. Commina els cardenals que no menyspreïn el seu anunci de la imminència dels temps apocalíptics i, en prova, els invita que escrutin el sentit del psalm que els adverteix que no tanquin el cor a les veus dels qui criden, i del capítol 107 de Jeremies,⁵¹ que ve a ésser una mena de glossa d'aquell.

Més imperfecte que el de les lletres per a tramesa i ofrena d'un tractat, és el coneixement que tenim de les lletres parenètiques o d'exhortació a la vida espiritual. El còdex vaticà 3824 en conté dues, que, a jutjar pel lloc en què són posades, Arnau de Vilanova degué escriure entre 1304 i 1305; ambdues són insertes a la fi d'aquest estudi. La primera, fins el moment present inèdita, va dirigida a un tal Bremon, senyor de Montferrer, que li havia demanat un remei per a una malaltia d'ulls. Arnau li recepta un colliri, però alhora li recomana que tingui cura d'allargar la visió espiritual. Per a l'acuitat d'aquesta, més que el colliri, li serà profitosa l'aplicació d'un safir marvellós que els filòsofs celestials anomenen «Jesús de Natzaret, Rei dels jueus». El trànsit del sentit literal al metafòric, constant en aquesta lletra, li dona un encís peculiar. La segona lletra fou tramesa a una tal Bartomeva Montaneri⁵² per mà d'un amic comú, de nom «mestre Francesc», i respon a una d'anterior, de condolença per les persecucions que sofria. Hom pensa tot seguit en l'arrest de Perusa, cap a la fi del juliol de 1304. Arnau aconsola la seva amiga amb la reflexió que, en lloc d'angoixa, cal que senti alegria, perquè el Crist l'ha trobat digne de patir adversitats pel seu zel i amor de la veritat evangèlica. Segueixen uns consells de vida espiritual; i, en acabar, li diu que està prest a mantenir amb ella, com a membre del Crist, una correspondència ampla i afectuosa. Cap a la fi de la seva vida, Arnau degué escriure més lletres parenètiques. Un manuscrit de la Biblioteca Nacional de Florència⁵³ en conserva una en versió italiana, dirigida a una priora, a qui Arnau conta així mateix una visió. El text, literàriament notable, tracta de la caritat i dels seus quinze signes. D'aquesta lletra es conserva també una versió grega; però no n'és conegut el text llatí, ni tampoc el text català,⁵⁴ que existí certament, perquè la sentència inquisitorial contra Arnau de Vilanova pronunciada a Tarragona el 1316 el menciona. La mateixa sentència cita en primer lloc, sota el títol *De la humilitat i paciència de Jesucrist*, un altre text català, igualment per-

51. Correspon al capítol VIII, versets 7, 8 i 9 de les profecies de Jeremies en el text oficial de la Vulgata.

52. Publicada, en gran part, per DIEPGEN, *Arnald von Villanova als Politiker...*, apèndix I, pàgs. 100-2.

53. Vegeu-ne la notícia en l'article de F. Tocco, *Due opuscoli inediti di Arnaldo de Villanova*, «Archivio Storico Italiano», 1886, pàgs. 439-460; reproduït a *Studi Francescani* (Nàpols 1909), 223-6.

54. Vegeu, en el meu estudi abans citat, el núm. 37.

dut, que podria ésser una lletra; així, almenys, ho fan creure els mots inicials: «Filla, si l'amor natural...» De l'escrit només es conserva una versió grega.⁵⁵ Finalment, la resposta contra Bartomeu Sicardi, recensionada en el darrer lloc de la susdita sentència i avui totalment perduda, sembla també una lletra. Sicardi fou un franciscà espiritual, definidor de l'Orde a Provença en 1310, i autor d'unes postilles a les profecies de Daniel.⁵⁶ És probable que hi hagués alguna altra lletra parenètica entre les obres espirituals d'Arnau avui perdudes o de text encara inconegut.

Clouré el meu estudi amb la notícia de les lletres diplomàtiques, de les quals Finke en trobà cinc. Dues foren motivades per l'afer del Temple, en què Arnau intervingué, com a ambaixador del rei Jaume II, prop del rei de França i del papa.⁵⁷ Felip *el Bell*, igual que Jaume II, desitjava conèixer el parer d'Arnau sobre l'afer i li formulà per escrit unes preguntes. La consulta del rei francès i la resposta d'Arnau són perdudes. Però, a 19 de febrer de 1308, des de Marsella, Arnau trameté a Jaume II una lletra on reproduïx la seva resposta al rei Felip, en termes encara més crus («*multo apertius*»). Arnau pren peu de la caiguda del Temple per a invitar ambdós reis a fixar-se en l'estat moral de la Cristiandat. Si Felip s'admirà de la corrupció del Temple, molt més s'hauria d'admirar de l'apartament en què el món cristià viu respecte del seu origen, que és Jesucrist. Tots els estaments reneguen de les seves ensenyances i dels seus exemples; la set d'honors, de plaers i de riqueses s'estén arreu, talment com si esti-guessim entre bàrbars o entre pagans. L'apostasia és tan general que infesta el cos enter de la comunitat cristiana, des de la planta del peu fins al cap. També els reis contradiuen la religió d'una manera pública i notòria, perquè no edifi-quen a llurs pobles amb l'exemple ni suprimeixen les superfluïtats ni emparen els pobres i els febles ni promouen la germanor entre llurs súbdits. Els infidels, que veuen els cristians comportar-se així i adverteixen el contrast entre llurs pràctiques exteriors i llurs íntims sentiments i afectes, encara s'obstinen més en l'error. Recorda les seves profecies de la imminència dels temps apocalíptics. Diu que pel setembre proppassat començà el termini atorgat per Déu, a precís d'alguns fidels seguidors seus, per a restaurar la veritat evangèlica en el poble cristià. Déu l'ha constituït en pregoner d'ella, per raó de la seva insignificança. Sobre la urgència de la reforma, diu al rei que acaba d'escriure al papa; si aquest menysprea l'advertiment, pitjor per a ell.⁵⁸ Al mateix temps que Arnau repeteix

55. Vegeu, en el meu estudi, el núm. 36.

56. Vegeu, en el meu estudi, el núm. 41. Cf. «Histoire littéraire de la France», XXVIII, 469-470.

57. Publicades per FINKE, *Papstum und Untergang des Templeordens*, pàgs. 93-98. Mantinc la data de 1308, indicada per Finke i Rubió; les raons allegades pel P. MARTÍ (*Regesta...*, nota al doc. 132) per a retardar-la, no convencen.

58. «... non sunt multi dies missi domino pape sagitas karitatis acerbissime perforantes

al rei Jaume les seves respostes al de França, li acompanya una còpia de la lletra tramesa a Climent V, breu, però apremiant. Arnau hi recorda al pontífex la seva missió de mantenir la puresa de la veritat evangèlica, de vigilar els estaments i corporacions eclesiàstics, sobretot aquells que per la seva autoritat docent o de govern serveixen de guia als altres, i de corregir els abusos amb zel i diligència. Allega el passatge de l'Evangeli en què Jesús pregunta als deixebles: «Qui diuen que sóc jo? I vosaltres, qui dieu que sóc?», i li recomana que explori la veritable opinió del poble cristià; llavors oirà el verb de l'Esperit, i sabrà què cal fer. El commina, en fi, que pronuncii el seu veredicte decisiu en l'afer del Temple.

Unes altres dues lletres d'Arnau foren motivades per les negociacions amb Robert d'Anjou, coronat rei de Nàpols, a Avinyó, pel papa, el dia 3 d'agost de 1309, per tal d'obtenir d'ell que cedís el títol de rei de Jerusalem a Frederic de Sicília.⁵⁹ Per encàrrec de la reina Blanca, germana de Robert, Arnau i Jaume Desplà s'entrevistaren amb aquest a Avinyó i li presentaren unes proposicions d'entesa amb Frederic, el germà més petit de Jaume II. Robert formulà unes contraproposicions escrites i manifestà que es reservava unes clàusules secretes, que revelaria a Arnau en el moment de partir de Provença cap al seu reialme, per tal que aquest se n'anés llavors tot seguit a Sicília i gestionés la conformitat del rei Frederic. Celebrada l'entrevista, Arnau envià Jaume Desplà a la cort d'Aragó, per tal que lliurés a la reina la resposta de Robert. Amb ella hi acompanyava una lletra, sense data, en què li donava compte de la seva gestió i d'una entrevista privada tinguda amb el papa per interessar-lo en les pretensions de la reina, de les quals, però, el papa no volgué saber res, a pretext que l'afer del procés contra Bonifaci VIII li absorbia tota l'atenció. Aconsella a la reina que no abandoni la gestió començada a la cúria papal i li nomeni substitut a Avinyó, tota vegada que el rei Robert està pròxim a marxar a Provença i ell també hi haurà d'anar. La connexió d'aquests maneigs diplomàtics d'Arnau amb els seus projectes de reforma religiosa ve confirmada pel fet que, enmig de la carta, amonesta la reina de part de Déu que no desampari «lo negoci» i curi que hi hagi pau i amor entre els cristians, tant més que la situació del món empitjora i s'acosten dies terribles. Sobre aquest punt li diu que ha escrit al seu espòs una lletra, li prega que la llegeixi i li encarrega que li comuniqui l'efecte que hagi produït.⁶⁰ Mesos després tingué lloc a Provença la nova entrevista amb el rei

cor eius, si tamen habeat senssum, ut cupio, quia si non habuit renovabitur et augebitur mihi dolor...»

59. Són les dues úniques lletres d'Arnau escrites en català. Les publicà FINKE, *Acta Aragonensia*, II, 692-5; i les reproduí, en edició crítica, el P. BATLLORI, S. I., a ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. I: *Escrits religiosos*, pàgs. 245-250.

60. Tal volta podria identificar-se amb la lletra del 19 de febrer de 1308, ja estudiada. Però m'inclino a creure que es tracta d'una altra lletra, avui perduda, com és corrent d'admetre (vegeu P. MARTÍ, *Regesta...*, nota al doc. 116).

Robert, ja a punt de marxa cap al seu país. Robert revelà a Arnau les clàusules secretes de la seva proposta i li encarregà que, així que n'hagués parlat amb Frederic a Sicília, li posés en coneixement el parer d'aquest. Quan Robert hagué partit, i abans d'emprendre el viatge a Sicília, Arnau escriví des de Marsella, el 17 de juny de 1310, una lletra a Jaume II, en què li exposa els fets esmentats i li declara la seva opinió que la proposta del rei Robert és «cosa covinent en si et acceptable per la nostra part»; però hi troba la dificultat que la seva execució depèn de terceres persones. Adhuc creuria que és un subterfugi palliat, si Robert no li hagués fet tantes protestes de sinceritat. A continuació, li dóna compte d'haver estat lliurada al papa per Jaume Desplà la lletra en què el rei demanava a Climent V una còpia autèntica del *Rahonament* que Arnau havia llegit a Avinyó en consistori públic. La cancelleria papal ha tardat tres setmanes a lliurar la còpia. Ara li tramet per En Ramon Conesa, juntament amb la seva lletra i la lletra-resposta del papa. Prevé el rei que es prengui l'assumpte amb «gran tranquil·litat de cor» i que hi reflexioni per tal d'«entendre la vertut de les premisses e la conclusió de tot».⁶¹

La més tardana entre les lletres conegudes d'Arnau és l'escripta des de Messina a Jaume II, el 9 de gener de 1311,⁶² que, per alguns dels seus temes, es lliga amb la del juny anterior. En conèixer el text autèntic del *Rahonament*, el rei s'havia irat amb Arnau i li havia retirat la confiança. Arnau, en canvi, s'havia apressat a testimoniar al rei el seu amor en una lletra, avui perduda. Ara li repeteix que l'estima i que ningú, ni ell mateix, pot desposseir-lo d'aquest amor; i, en prova, li tramet la recepta d'un electuari, perquè cuidi la salut del seu cos, tan alterada com la de l'esperit, segons notícies que li han arribat. A continuació es refereix a les negociacions amb el rei Robert i li diu que, des de l'entrevista de Provença, no les ha continuades, perquè Robert era fora del regne; la veritat és que li deixà llavors ben poques esperances d'arribar a una solució. Li pregunta què vol que faci en aquest assumpte.⁶³ Al final de la lletra, dóna al rei la seguretat que, dintre de poc, Déu li inspirarà la solució de l'afer i li esvairà els altres dubtes que el turmenten.

Amb plena intenció he omès, fins ara, de parlar de la *Letra tramesa per lo rei Frederic de Sicília al rei En Jaume segon, son frare*, amb un pla de reforma de la seva casa i reialme, el text de la qual fou donat a conèixer per Menéndez

61. El missatger Conesa no pogué lliurar les lletres i la còpia personalment al rei. Des de València envià a Bernat Vidal, amb una lletra seva datada a 27 de juliol, perquè les hi fes a mans (vegeu-la en FINKE, *Acta Aragonensia*, II, 890).

62. Publicada per FINKE, *Acta Aragonensia*, II, 701-2.

63. Ignoro la resposta del rei. Però les negociacions foren represes fins acabar en un tractat de pau entre Robert i Frederic, que estava a punt de cloure's quan Arnau morí; Guillem Escarrer el substituï en l'ambaixada de part del rei d'Aragó (vegeu FINKE, *Acta Aragonensia*, II, 704-6).

i Pelayo.⁶⁴ El P. Batllori ha demostrat, fa poc, que el text susdit pertany a un document redactat per Arnau per a informació personal del monarca sicilià, que hom podria intitular *Informació espiritual al rei Frederic*; la rotulació usual prové d'una confusió soferta per un arxiver, en aplegar aquest document amb uns altres dos de consemblants en un sol volum.⁶⁵ La paternitat arnaldiana de les tres peces sembla segura, malgrat els dubtes suscitats a propòsit de la *Informació* pel fet que Arnau, en redactar-la, figurà que el germà petit l'adreçava al germà gran. Com que no es tracta pròpiament de cap lletra, prescindiré de reportar-ne aquí les idees, tant més que ja les he tractades en un altre lloc.⁶⁶

Com es veu, l'epistolari d'Arnau de Vilanova interessa en mant aspecte. Apart el seu valor literari i ideològic, enriqueix la biografia del cèlebre metge vident amb dades de gran valor i ajuda, sobretot, a dibuixar la seva fesomia moral. Però, com que la major part de les seves peces són perdudes, no hi ha més remei que acudir a altres fonts per a completar les notícies que d'ell es poden extreure.

64. *Heterodoxos*, 2.ª ed. cit., III, pàgs. LXXXIII-XCII; ed. nacional de les obres completes, VII, 270-280. Reproduïda a ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, I, 223-243.

65. Vegeu la «Notícia preliminar» a ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, I, 77-81.

66. Vegeu TOMÀS i JOAQUIM CARRERAS I ARTAU, *Historia de la Filosofia Española: Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, vol. I, Madrid 1939, pàgs. 228-9.

APÈNDIX

I

Lletra d'Arnau de Vilanova a Bremon, senyor de Montferrer (1304 o 1305)

Domino Bremundo, domino Montisferrarii. Ega vox clamantis, et cetera.

Contemplatus eloquiorum vestrorum profunditatem, recordatus sum testimonii veritatis, ex libro parabolarum, cum dicitur: *Aqua profunda verba ex ore viri, et fons sapientie, torrens redundans*; et quid scribere deceat vel expediat vix discerno, maxime cum vera sapientia non ignoret, quod medicamina que visui prebent acuitatem, secundum temporum varietates multiplicantur, et qui cupit etiam sibi visum acui ut longe perspiciat, debet ex precepto medicinali peritiae que prope sunt intueri tam diligenter, ut visus exercitetur in eis ad remota perspicienda. Sic enim efficacius prosunt colliria que interdum caligantibus oculis instillantur. Et ut vulgaribus utamur proverbiiis: qui cernit arcus aule corruere, clare videbit quod festinanter corruet totum tectum. Et qui videt canes deputatos ad gregis custodiam, mansuetudine spoliatos per insaniam sive rabiem, nonne videt promptissimam esse gregis voraginem atque dispositionem? Similiter dicam quod qui vidit aliquando sicut nuper lunam dimidiam eclipsari, visurus est cito ni dormiat quod totam occupabit eclipsis. Nam qui videt maiora sydera de sublimi corruere, nonne ruinam celi poterit pertimere? nec minus conferunt ad exemplum parabolae medicorum dicentium, quod si iuvamina que conferre debuerant sint nociva, indubitanter pronosticant periculum mortis accelerare. Nam ut aiunt, procul dubio vite subvertitur fundamentum, ubi tyriaca vertitur in venenum. Sic quoque videbitis post conjunctionem planetarum dissonam et vulpinam, quod non tantum aquilonis mare, sed et vicina maria intumescent, et vos facient apertis oculis intueri et legere, quoniam qui spiritu vertiginis possidentur, inania meditati sunt, et telas aranee texerunt. Collirium quoque de aqua marina preparata, cum semine serapini compositum, et vestris oculis instillatum, efficacia tam mirabili tunc acuet visum vestrum, quod de Montepessulano videbitis Montem synay non solum cadere sed subverti, et boves et bubali coherentes eidem penitus conterentur. Si tamen sinceritatem et acuitatem visus vestra discretio appetit, ut

epistola innuebat, saphirum electissimam, que a philosophis celestibus appellatur Jhesus nazarenus rex iudeorum, oculis applicabitis incessanter cum omni devotione. Nam pro constanti cernetis remotissima clara luce. Quoniam videbitis quantum distant et tempore et natura, regnum pietatis et regnum impietatis. Utinam autem regnicolam suum constituat vos pietas in eternum.

(Ms. Vat. lat. 3824, fol. 232^v-233^v. Inédit.)

2

Lletra d'Arnau de Vilanova a Bertomeua Montaneri (entre juliol de 1304 i agost de 1305)

Bartholomee Montaneri.

Literas vestre caritatis accepi. Sed michi non fuit hactenus oportunum rescribere. Nunc autem per amicum comunem vobis et michi, scilicet magistrum franciscum lato-rem presentium poteritis de statu meo certificari plenius quam scribere possem vobis. Quia tamen per vestras litteras intellexi, quod narratio popularis que sinistra de me seminabat, aliquando molestias intulit cordi vestro, volui presenti cedula ad vestram instructionem in domino committere pauca verba. Inter que primo vos intelligere cupio quod esto quod vos sciretis me pati adversitates aliquas temporales, potius deberitis ex hoc letari, quam pati molestias. Nam si me diligitis in omnium amatore, videlicet domino Jhesu Christo, et me reputatis membrum ipsius fore, sicut vos esse non dubito, proculdubio debetis optare quod in hac vita fugitiva sim ei conformis in illis que ipse pro nobis passus est in eadem, ut in vita futura et interminabili me sibi faciat in sua felicitate conformem. Nam bene scitis, quod si fuerimus ei dissimiles vel difformes in via, necessario dispares efficiemur in termino. Cum igitur nullum bonum appetibilius adoptare possitis michi, quam ut efficiar similis domino Jhesu Christo, si me in spiritu diligitis, ut confido, et in ordine ad eternum bonum, non tantum placebit vobis me pati adversa pro veritate Christi, sed ferventi desiderio expectabitis me passurum. Quid enim gloriosius christiano, quam pro gloria Christi pati adversitates? Absit carissima ut ait beatus Petrus, nos pati ut fures aut homicidas vel alios sceleratos. Sed concedat nobis Altissimus quod tribulationes patiamur ut christiani, videlicet propter zelum christiane religionis. Quomodo namque vera Christi poterimus esse membra sine passione adversitatum? Cum dicat apostolus quod qui pie voluerint in Christo vivere, necesse est ut persecutiones patiantur. Non igitur triste sit vobis unquam si videritis vel audieritis aliquando me tribulari ex tali causa. Sed revera letari vos convenit et non optare quod liberer, ymo tantum orabit dominum Jhesum Christum quod augeat caritatem ad robur perseverandi et sustinendi pressuram, quoniam omnia contraria vincit ipsius amor. Ego tamen carissima, nimis habeo tristandi materiam, quia nondum dignus inventus sum quod ali-

quam notabilem adversitatem paterer zelo Christi. Decet igitur vestram religionem molles affectiones et vanas carnaliter aut seculariter amantium effugare a corde vestro, et spiritualibus ipsum corroborare in eo qui anima vestra est, et omnium amatorum ipsius, videlicet dominus Jhesus Christus. Rursum etiam si ad temporale comodum retorquere velimus adversa que patimur nos interdum, congaudebitis michi pro certo in omnibus, cum eis succedat augmentum temporalium graciaram. Et inter cetera comoda, non modicum reputetis noticiam certam verorum amantium et fictorum. Omnes enim in tempore adversitatis manifestantur. Nam qui veri sunt amatores, nequaquam tunc temporis deviabunt ab honestate. Sed potius virtuosa compassione facient esse claram sue amicitie veritatem. Qui vero ficti sunt et maxime si clausum odium a livore consurgens tenuerint, tunc ut drachones in caverna latentes impie voluntatis, exeunt in plateas multitudinis popularis, et abiecto moderamine labiorum, emittunt linguarum aculeos, detegentes nequiciam in eorum visceribus antiquatam. Crescit quoque iocunditas ex hoc amatoribus veritatis, quoniam indubitanter cognoscunt artem qua Deus illudit eis ad iustorum instructionem et iusticie complementum. Prius enim innocentem humiliat aut deprimere se ostendit, ut revelentur cogitationes ex cordibus plurimorum qui sub virtutis pallio diu nutriverant viciorum ferocitatem. Nam cum sepulcrum aperiant oris sui, manifeste dant intelligere se fuisse prius, et in probitate ypocritas, et in amicitia simulatos. Ad cuius rei noticiam, ideo divina veritas operatur, quia non patitur quod simplex et pura credulitas innocentis fallatur dolositatibus perversorum. Cum autem post depressionem exaltat humiliatum, acutissimo gladio sautiat cor ipsorum. Et apud illos in quorum presentia vel audientia vomuerunt, contempnibiles reddit eos. Vos autem carissima, gracias Altissimo referatis pro beneficiis que non cessat michi vermi cotidie misericorditer elargiri. Et quoniam pro Christo teneo quicquid boni possideo, vobis ut membro sincero eius promptus sum quandocumque placuerit communicare liberaliter et letanter.

(Ms. Vat. lat. 3824, fols. 233^v-234. Publicat, incompletament, per DIEPGEN, *Arnald von Villanova als Politiker und Laientheologe*, Berlin-Leipzig, 1909; apèndix I, pàgs. 100-102).

ACABAT D'IMPRIMIR A LA IMPREMTA
ALTÉS, S. L., DE BARCELONA,
EL DIA PRIMER DE MARÇ DE L'ANY 1950,
VUITANTÈ ANIVERSARI DE LA NAIKENÇA
D'EDUARD FONTSERÈ I RIBA.

